

спілкування;

- опора на особистий досвід учнів, включення в освітній процес яскравих прикладів, фактів, образів;
- різноманіття методів подання інформації, форм діяльності учнів, їх мобільність;
- включення зовнішньої та внутрішньої мотивації діяльності.

Таким чином, психолого-педагогічна підготовка педагогів до розробки і використання форм і методів інтерактивного навчання обов'язково передбачає їх активне включення в моделювання ситуації інтерактивної професійно-педагогічної взаємодії. Що суттєво підвищує інтерес до навчання, обумовлює високу активність учнів і педагогів, удосконалює вміння у вирішенні реальних педагогічних проблем, синтезує педагогічні, психологічні, соціально-педагогічні, етичні та інші теоретичні знання, розвиває гнучкість професійного мислення, творчий підхід до вирішення психолого-педагогічних проблем, волю, сприяє розширенню соціального світогляду педагогів.

#### Література

1. Байденко В. И. Гуманистическая направленность подлинных болонских реформ // Высшее образование в России. – 2009. – № 10. – С. 116–126.
2. Вершловский С. Г. Взрослый как субъект образования // Педагогика. – 2003. – № 8. – С. 3–8.
3. Гавронская Ю. «Интерактивность» и «интерактивное обучение» // Высшее образование в России. – 2008. – № 7. – С. 101–104.
4. Кашлев С. С. Интерактивные методы обучения / С. С. Кашлев. – Минск : ТетраСистемс, 2011. – 224 с.
5. Петров А. В. Дискуссия и принятие решений в группе: технология модерации / А. В. Петров. – СПб. : «Речь», 2005. – 80 с.
6. Сімон Ф. Б. Організація самоорганізації // Системний погляд. – 2008. – № 1. – С. 44–64.
7. Ступина С. Б. Технологии интерактивного обучения в высшей школе : учеб.-метод. пособ. / С. Б. Ступина. – Саратов : Изд. центр «Наука», 2009. – 52 с.
8. Wachtel S. Sprechen und Moderieren in Horfunk und Femsehen. Verlag Olschlagel in : Uriitersitatsverlag Konstant GmbH (UVK – Medien / Olschlagel), 1994.

УДК 808.5:008

Герман Вікторія, м. Суми

#### ОСНОВНІ РИСИ АКАДЕМІЧНОГО КРАСНОМОВСТВА ВЧИТЕЛЯ

*У статті розглядаються основні риси академічного красномовства вчителя (змістовність і науковість; логічність, точність і чітка структура викладу; доступність; лаконічність; емоційність і образність) крізь призму риторичного канону – найважливіших ознак публічного виступу (логос, етос, пафос і топос).*

**Ключові слова:** академічне красномовство, індивідуальний ораторський стиль, риторичний канон, логос, етос, пафос, топос

*The article discusses the main features of a teacher's academic eloquence (meaningfulness and scientificity; logic, accuracy and clear structure of presentation; simplicity; conciseness; emotionality and imagery) through the prism of the rhetorical canon – the most important signs of public speaking (logos, ethos, pathos and topos).*

**Keywords:** academic eloquence, individual oratorical style, rhetorical canon, logos, ethos, pathos, topos.

У ХХІ ст. нагальною суспільною потребою в Україні вважаємо формування риторичної особистості вчителя елітарного типу в умовах зростання культурно-просвітницької активності етносу, відродження національної культурної спадщини, у тому числі й риторичної. Під риторичною особистістю вчителя розуміємо таку особистість, яка, володіючи ефективним мисленням, якісним мовленням, демонструє високий культурно-комунікативний рівень, діалогову взаємодію, успішно вибирає стратегії співпраці й реалізує закони риторики в педагогічних ситуаціях спілкування [1, с. 13].

Спираючись на дослідження в цій царині вітчизняних і зарубіжних науковців (Я. Білоусова [2], Н. Голуб [3], О. Залюбінська [4], Л. Мацько [5], Г. Сагач [6], М. Хлебнікова [7] та ін.), констатуємо, що вищою формою вираження риторичної особистості вчителя необхідно вважати її реалізацію відповідно до вимог ідеальної риторичної поведінки та досконалого володіння основними рисами академічного красномовства, окреслення яких і становить мету статті.

Творчий, освітній і виховний потенціал риторики розкривався впродовж віків існування цивілізації. Формування риторичної особистості сучасного вчителя своїми витокami сягає античних часів. З самого започаткування риторики була помітна її педагогічна спрямованість. «Педагогічний елемент» був у ній настільки міцним, що початкові етапи її становлення відбувалися як розвиток саме педагогічної риторики.

Слово «академічний» походить від грецького «академія» – так називалися грецькі сади, що начебто належали міфічному героєві Академу. Згодом цим словом почали називати філософську школу,

засновану Платоном у цій місцевості. Саме з ім'ям Платона пов'язуємо становлення основ риторичної культури вчителя.

Серед розмаїття потрактувань риторики виділяємо дві головні традиції. Перша традиція найбільш яскраво репрезентована у творчості давньогрецького філософа Аристотеля (IV ст. до н. е.). У її межах риторика визначається як «мистецтво переконання». Відповідно до цієї традиції головне завдання оратора – переконання аудиторії. Друга традиція найбільш яскраво репрезентована у творчості давньоримського ратора Квінтіліана (I ст. н. е.). У її межах риторика визначається як «мистецтво говорити витончено». Відповідно до цієї традиції завдання оратора – краса, вишуканість, витонченість мовленого слова. Переконання ж виступає як можлива, але далеко не головна мета оратора. Кожна з цих традицій, без сумніву, містить у собі раціональне зерно. Разом з тим виділення лише одного аспекту ораторської діяльності призводить до втрати цілісності в розумінні предмета й завдань риторики [1, с. 29].

Античні риторичні доводи доводили, що публічний виступ повинен навчати, подобатися, зворушувати. Так, Цицерон вважав, що найкращий оратор той, який своїм словом і навчає слухачів, і приносить задоволення, і справляє на них сильне враження [8, с. 26]. Цим вимогам мають відповідати й сучасні виступи. Особливо це стосується педагогічної діяльності, академічного красномовства.

Академічне красномовство – це ораторська діяльність науковця, викладача, вчителя, що доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки, навчальної дисципліни, характеризується науковим викладом, глибокою аргументованістю, логічною культурою. Галузь його застосування – шкільна (різних рівнів) і наукова аудиторія; охоплює мистецтво читання лекцій, виголошення доповідей, промов, ведення дискусії, полеміки тощо.

Учитель навчає тоді, коли ґрунтується на науково достовірних знаннях про предмет, логічних судженнях, відображає реальні факти, явища, події тощо. Подобатися учням буде правильна, точна, чиста, логічна, змістовна, доступна, ясна, виразна, милозвучна, естетична, багата мова вчителя. Досягти цього можна тільки за умови високої мовної культури. Зворушуватиме слухачів натхненний емоційно-оцінний виступ, який збуджуватиме почуття, глибоко хвилюватиме порушеними проблемами й небайдужим ставленням до них учителя.

Досягти впливу на слухачів виступом, переконати їх у чомусь можливо тільки тоді, коли вчитель досягнув бездоганного ораторського стилю – гармонійно поєднав логічні, психологічні, вербальні й невербальні складники спілкування й зовнішню культуру, а також виконав пораду римського імператора Клавдія: «Не говори завжди, що знаєш, але знай завжди, що говориш». Отже, індивідуальний ораторський стиль, на наш погляд, – власна мовотворча манера, в якій гармонійно поєднуються логічні, психологічні, вербальні й невербальні складники спілкування, зовнішня культура, талант, натхнення й майстерність оратора.

Основне завдання вчителя – переконати слухачів у правильності своєї позиції. Виступ переконливий, якщо в ньому продумані зміст, точність і ясність висловлювань, доступність і логічність викладу, експресивність, аргументованість. Сприяє цьому також композиційна, змістова й структурно-граматична цілісність тексту виступу. Переконливість значною мірою залежить від тих аргументів, за допомогою яких обґрунтовується істинність основної ідеї, а також від ступеня використання в доведенні фактів і положень, які не потребують обґрунтування, посилань на авторитетні джерела, точних цитат і висловлювань, результатів досліджень, статистичних даних. Це підсилює аналітичний аспект виступу та його інформативність. «Говори з переконанням – слова і вплив на слухачів прийдуть самі собою», – стверджував Гете.

Для того, щоб донести до слухача важливу навчальну чи наукову інформацію, збудити думку, переконати, викликати інтерес і утримувати його, вчитель має володіти багатьма рисами академічного красномовства, з яких найголовнішими є: змістовність і науковість; логічність, точність і чітка структура викладу; доступність; лаконічність; емоційність, образність тощо.

Змістовність і науковість – це визначальні риси академічного красномовства взагалі й різних жанрів зокрема. Це наповненість виступу фактами, вміння із фактів вивести узагальнення, сформулювати основну думку, проблему, показати ступінь її розв'язання в науці й наголосити, які положення ще залишилися дискусійними; наявність власного, можливо, й відмінного від загальноприйнятого, погляду на питання. Водночас учитель не повинен переважувати виступ науковим матеріалом, а натомість докладніше аналізувати певні факти чи положення, пам'ятаючи, зокрема, порівняння видатного хіміка, фізика Д. Менделєєва: велика кількість фактів у виступі нагадує піч, до того завалену дровами, що вона не загоряється.

Логічність, точність і чітка структура викладу – надзвичайно важливі умови досягнення потрібного ефекту від виступу, з якого слухач повинен винести струнку систему поданих фактів, ідей, а не їх хаотичне нагромування. Бути логічним – це означає вміти виділити головну думку й провести її послідовно через весь виступ, не забути про висунуту тезу, а обов'язково довести її за допомогою

яскравих фактів. Логічність виявляється в послідовності висловлювання, його доказовості й аргументованості, в побудові мовлення відповідно до законів логіки. «Добре говорити – значить просто добре думати вголос», – вважав французький письменник і філософ Е. Ренан.

З логічності викладу матеріалу закономірно випливає чіткість побудови виступу, в якому виразно повинні виділятися такі частини, як вступ, де повідомляється тема, висувуються тези; головна частина – тіло виступу, основний зміст, розгортання висунутих тез і їх аргументація; висновок – узагальнення основної частини, підкреслення головної думки, побажання щодо подальшого самостійного опрацювання теми, окреслення теми наступного виступу, інтрига проблеми на перспективу тощо. Струнку побудову виступу тонко відчують слухачі. Виступ хаотичний, в якому «кінці не зведено з кінцями», вони характеризують народною мудрістю «на городі бузина, а в Києві дядько» або «наговорив сім мішків гречаної вовни». Тому вчитель повинен пам'ятати промовисту цитату А. Чехова: «Якщо в першому акті на стіні висить рушниця, то в останньому вона повинна вистрілити». Хоча видатний письменник так сформулював потребу логічності і стрункості, завершеності побудови драматургічного твору, але вчитель – це також актор.

Ще одна необхідна риса виступу вчителя – доступність. Виникає складне завдання: поєднати науковий і навчальний матеріали, інколи досить важкі для сприймання, з легким і доступним викладом. Справжній учитель обов'язково прагне цього і досягає за допомогою бездоганного володіння предметом (тільки той, хто ясно уявляє, про що він має говорити, знайде найбільш прості й доступні слова для пояснення певного явища, доведення окремих положень); доречного вживання іншомовних слів; використання загальноживаної лексики. Виступ, який турбується про істину, повинен бути простим і немудрованим – радив ораторам Сенека (римський філософ, поет і державний діяч 4 ст. до н.е.) Отже, ясність – краса глибоких думок.

Оратор має вичерпати тему, а не терпіти слухачів, – вважав В. Черчилль (прем'єр-міністр Великої Британії), відстоюючи лаконічність як одну з основних рис красномовства. Стислі виступи розглядаються слухачами як більш розумні, правильні й правдиві. Говорити стисло – складна наука, але найкращий виступ стає нудним, якщо його затягнути.

Ще античні риторичні важливою рисою красномовства вважали образність, емоційність мовлення. На перший погляд може здатися, що ці риси не сумісні з академічним красномовством. Виняток хіба що можна зробити для предметів гуманітарного циклу – літератури, історії, педагогіки, психології. Постає питання: яка образність може бути у виступах з математики, хімії, біології й інших точних і природничих наук? Однак ознайомлення з ораторською майстерністю вчених, кращих учителів дозволяє дати ствердну відповідь на це питання. «Якщо хочеш примусити когось заплакати, то перш за все повинен заплакати сам», – радив давньоримський поет Гораций. Емоційність – обов'язкова вимога виступу вчителя, але вона повинна бути стриманою. Погоджуємося з американським вченим П. Сопером, який писав, що слухач відчуває почуття незручності, коли спостерігає «емоційний розгул» оратора [9, с. 117–118].

Академічне красномовство має писемно-усну форму реалізації: вся підготовча робота (задум, концепція, породження тексту: тези, положення, докази, факти, мовне вираження) фіксується на папері, тобто має писемну форму і належить тільки оратору. Цей писемний етап необхідний для того, щоб оратор зумів викласти хід своїх думок послідовно, логічно, несуперечливо, нічого не забути з основних думок, докладніше розібратися у власних судженнях і відчути їх вагу. З цього приводу американський педагог, психолог Д. Карнегі радив постійно занотовувати всі роздуми, які спадають на думку, і весь час ретельно обдумувати їх... Записуючи, відшліфувати як саму думку, так і її словесну форму... Значно легше аналізувати факти після їхнього попереднього запису: добре сформульована проблема – наполовину розв'язана проблема; ... добре підготовлений виступ – це 9/10 виголошеного виступу.

На етапі виголошення виступу підготовлений текст має відчужитися від паперу і стати ніби усномовним породженням. Тут настає зручний момент для мовної імпровізації. На виконавському етапі імпровізація неминуха, тому що прочитаний без неї текст не стане виступом, а буде читанням, яке створюватиме ефект штучності. Про значення імпровізації під час виступу французький письменник В. Гюго писав так: «Імпровізація – не що інше, як раптове і довільне відкриття резервуара, який називається мозком, але треба, щоб цей резервуар був повний, від повноти думки залежить багатство мовлення. По суті, те, що Ви імпровізуєте, здається новим для слухачів, але є старим для Вас; говорить добре той, хто поширює роздуми цілого дня, тижня, місяця, а іноді й цілого свого життя у мовленні, яке триває годину».

Писемно-усна форма реалізації надає виступу вчителя книжно-розмовного характеру. Книжний характер виявляється в дотриманні норм літературної мови, у логічній послідовності, точності й стислості матеріалу, у доцільності добору художніх засобів, виразності. Розмовний характер виступу виявляється передусім у його усному виголошенні й використанні тих мовно-виражальних засобів, зокрема емоційно-

вольових, які впливають на учнів і здатні активізувати їх сприймання, пізнавальну і творчу діяльність.

Таким чином, схарактеризовані основні риси академічного красномовства узгоджуються з риторичним каноном – найважливішими ознаками публічного виступу (основоположними категоріями риторики): логос, етос, пафос і топос.

Логос. У давньогрецькій мові *logos* означало єдність таких понять: 1) слово, мова, мовлення; 2) поняття, думка, розум. Логос як основна категорія класичної риторики був покликаний представляти думку і слово в єдності, що означало: слово має зміст, думку, воно має йти від розуму й апелювати до нього. Логічність є однією з основних ознак виступу й тексту. Вона реалізується через чітке дотримання композиції виступу, культуру мислення оратора (застосування системи логічних доказів, елементів сюжетності, інтрига в побудові виступу, гнучкість мислення тощо).

Етос. У давньогрецькій мові *etos* означало *звичай, звичка, характер, норв* (від нього походить і сучасне *етика*) і в античній риторичній спочатку вживалося як ознака до слова оратор, а потім закріпилося в риторичній науці як її моральний принцип. Як одна з основних категорій класичної риторики етос визначав зразкову суспільну й особисту морально-етичну поведінку оратора. За Аристотелем, промовець має пізнаватися слухачами як людина достойна, гідна апелювати до їхніх сердець і розуму. Слухачі завжди й усюди складають уявлення про етос оратора, у цьому допомагає їм його виступ. Ф. Прокопович подавав етос риторики як види чеснот: мудрість, справедливість, хоробрість, поміркованість тощо. Кожна з цих чеснот описувалася як комплекс рис промовця, правил поведінки і дій, які мають вести до вдосконалення моралі й етики особистості.

Риторична наука й практика завжди декларувала й відстоювала високу моральність як непорушний закон, як велике благо оратора й риторики в цілому. Сьогодні етос є основою формування риторичного ідеалу вчителя, бо характеризує його особистісні моральні якості – добродієність, порядність, гідність, справедливість, чуйність, привітність, ввічливість, щирість тощо);

Пафос (гр. *pafo* – пристрасть, почуття) – це емоційне устремління оратора, яке виявляється в його чуттєвій піднесеності, впливові на слухача, натхненні, викликаному глибокою переконаністю. Пафос є категорією естетики. Проблема пафосу як поняття риторики постає в розмежуванні пафосу самого ратора, тобто його особистих почуттів, що втілюються у виступі, і того пафосу, який досягається мовно-виражальними засобами.

Топос (гр. *topos* – місце) – це риторичне поняття, що означає загальні місця у виступі. До них належать найтипівіші часо-просторові мовні ситуації та їх описи, які легко запам'ятати, які майже в усіх риторів однакові (структурно-сміслові моделі – готові уривки текстів, мінітексти, цілі тексти). Антична риторика любила топоси й розробляла заготовки для них (логограми) та схеми, які легко можна було пристосувати до аналогічних ситуацій. Цій меті значною мірою служили зразки промов із певних тем і для певних ситуацій. Сьогодні топос – це вміння оратора використовувати типові ситуації, теми, вислови тощо.

Отже, елітарна риторична особистість українського вчителя – це особистість, яка, володіючи ефективним мисленням (логосом), якісним мовленням, демонструє високий культурно-комунікативний рівень (етос, пафос і топос), успішно реалізує закони риторики й основні риси академічного красномовства в будь-яких ситуаціях спілкування.

Вищою формою реалізації риторичної особистості вчителя є риторичний ідеал. Перспективою подальших розвідок вважаємо окреслення особливостей риторичного ідеалу в аспекті Нової української школи.

### Література

1. Герман В. Риторична культура вчителя в академічному просторі : навч. посіб. / В. Герман. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. – 190 с.
2. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі : автореф. дис ... канд. пед. наук / Я. В. Білоусова. – К., 2004. – 27 с.
3. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.
4. Залюбінська О. Б. Педагогічні засади формування риторичної культури особистості / О. Б. Залюбінська. – Режим доступу : <http://www.referat.allserver.ru/?i=4139736>.
5. Мацько Л. І. Риторика : навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2006. – 311 с.
6. Сагач Г. М. Риторика : навч. посіб. / Г. М. Сагач. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – 568 с.
7. Хлебникова М. С. Homo Logvens в свете современных риторических представлений / М. С. Хлебникова // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сб. матер. X Междунар. конф. по риторике. – М. : Флинта: Наука, 2006. – С. 435–438.
8. Цицерон М. Т. Три трактата об ораторском искусстве / М. Т. Цицерон. – М. : Наука, 1972. – 471 с.
9. Василенко В. Академічна риторика : навч. посіб. для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів / В. Василенко, В. Герман. – Суми : ФОП Наталуха А. С., 2011. – 276 с.

10. Герман В. Спецкурс «Академічна риторика» в системі фахової підготовки вчителя-філолога / В. Герман // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 10. – С. 49–59.
11. Герман В. В. Риторична культура як основа формування риторичної особистості вчителя / В. В. Герман // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – С. 64–67.

УДК 32+37.08

Грущинська Наталія, м. Київ

## ВПЛИВ ТЕНДЕНЦІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ НА ПРОЦЕСИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ

*У статті досліджено вплив тенденцій економічної демократії на процеси формування політико-управлінської еліти.*

**Ключові слова:** демократія, економічна свобода, політико-управлінська еліта, Індекс економічної свободи, Індекс демократії, криптовалюта

*The article considers the influence of economic democracy tendencies on the formation of the political and managerial elite.*

**Keywords:** democracy, economic freedom, political and managerial elite, index of economic freedom, democracy index, cryptocurrency

Процеси вільного ринку та демократії поєднуються між собою, разом з тим спірним питання залишається, наскільки для ефективного функціонування ринку потрібен процес демократії. Лише ринок забезпечує свободу, через те, що ринок дає можливість вибору.

Питання демократизації суспільства, впливу демократичних процесів на економічний розвиток розглядалися в роботах А. Пшеворського, М. Альвареса, Х. Чейбуба, Ф. Лімонжі, А. Никитченко. Проблематика взаємодії інститутів влади та громадянського суспільства досліджується в працях М. Михненко. Поряд з цим, питання взаємодії економічної та політичної свободи потребують деталізації та аналізу. Питання пов'язанні з теорією економічної свободи розкриваються в ідеях зарубіжних науковців: А. Сміта, Дж. Хаана і Дж. Стема, Дж. Гансона, Дж. Хекелмена і М. Строупа, П. Цагліді. У вітчизняних працях науковців В. Бойко, А. Гальчинського, О. Глущенко, Н. Литвиненко, І. Марковича, Л. Хижняка акцентується увага на сприянні державного регулювання економічному зростанню та добробуту населення.

Мета статті полягає у дослідженні впливу тенденцій економічної демократії на процеси формування політико-управлінської еліти.

Економічна демократія окреслює втілення принципів свободи в економічних відносинах. Функціонально економічна демократія на підприємствах передбачає управлінський контроль за сферою господарської діяльності (зайнятість, соціальна політика, гуманізація праці). Економічна демократія протиставляється одержавленню, разом з тим, економічна демократія проголошується альтернативою ринковому господарству, яке усуває рядового працівника із сфери прийняття економічних рішень.

Виявами економічної демократії в сучасному капіталістичному суспільстві є доктрина «людських відносин на виробництві», що яскраво представлено на прикладі Японії в якості системи якості, в США при дослідженні в галузі «гуманізації технологій», та передбачає демократизацію виробничої діяльності і сприяє підвищенню продуктивності праці. Для України характерно проголошення демократичних економічних реформ, які розглядаються як умова запобігання поступової втрати економічної, політичної незалежності України, припинення процесу деградації генетичного фонду українського народу. Прикладом також може бути модель «народної економіки» С. Мочерного. Діяльність держави повинна бути спрямована на створення сприятливих умов для розвитку відносин самоуправління та самоорганізації на всіх рівнях життя суспільства, прийняттям законів, що демократизують економічну діяльність, значно розширюють права трудових колективів на підприємствах усіх форм власності, тощо. Держава виконує функції забезпечення кредитів та інвестицій, розвиток системи навчання і перепідготовки кадрів, засобів доступу трудящих до виробничої, економічної та іншої інформації на рівні підприємства, регіону, галузі тощо. Держава також визначає стратегію суспільного розвитку, розв'язує загальнонаціональні завдання, визначає пріоритетні напрями в економіці.

Дослідження статистичних даних країн з різними політичними режимами показує, що низький рівень економічного розвитку дійсно є несприятливим чинником для демократизації, однак, він не робить її неможливою. Демократії історично існували і на тлі низького економічного розвитку (США в 1820 р., Франція в 1870 р., Швеція в 1890 р.). Як суттєві передумови демократії, дослідники виділяють парламентські інститути, національну консолідацію, прихильність еліт до демократичного переходу, необхідність якого вони визнають не через цінність демократії як такої, а тому, що вона, як виявляється,